

ԱՆԳՂԻԱ ԵՒ ՌՈՒՍԻԱ Ի ՄԻՋԻՆ ԱՍԻԱ

Թուրքաստան, ինչպէս յայտնի է, այլ և այլ տէրութիւններ բաժնուելուն՝ այլ և այլ անուններով ալ կը կոչուի. ոմանք Թուրքաստան և Թաթարստան կը կոչեն, և այլք Մեծ Պուխարա և Թուրան: Տարածութիւնն է 88,900 փարսախա քառակուսի, ՚ի հիւսիսոյ սահման ունելով զՌուսաստան, յարևելից զՉինաստան, ՚ի հարաւոյ զՊարսկաստան, իսկ յարևմտից զկասպից ծով:

Թուրքաստան հինգ գաւառ կամ տէրութիւն կը բաժնուի ըստ տեղական գրից. և են Պուխարա, Խոքանտ, Խիվա, Քունտուզ և Խըրղըզք: Այս հինգ գաւառաց կամ տէրութեանց մէջ ամենէն աւելի ծանօթն հնոց և նորոց և ամենէն նշանաւորն Պուխարա եղած է, որ է մասն հին Բակտրիոյ: Երկիրը թէև ըստ մեծի մասին աւազուտ ու անբեր է, բայց ունի և բարեբեր կողմեր, որոնք անմշակ թողուած են ՚ի թափառական և ՚ի վայրենի բարուց ժողովրդեանն:

Սմըրղանտ որ նոյն տէրութեան գլխաւոր քաղաքն է, կառուցեալ ՚ի բարերոյս հովտի, ունի անուանի դպրոցներ և մեծահռչակ արանց գերեզմանական շիրիմներ: Կը պատմեն որ երբ լէնկթիմուր Ասիոյ նուաճած քաղաքաց ճարտարներն ժողվելով տարաւ և հոն բնակեցուց, տարած ըլլայ միանգամայն Հայաստանէն և ուրիշ կողմերէն ընտիր մատեաններ և աշտարակի մը մէջ ծածկած ըլլայ: — Սմըրղանտէն զատ կայ համանուն աշխարհին՝ ուրիշ քաղաք մ'ալ Պուխարա անուն 100,000 բնակչով, որուն կերպասի, մետաքսի ու բամբակի գործարաններն նշանաւոր են: Խանը ունի այս քաղաքիս մէջ պարսպապատ մեծ դղեակ մը. ունի դարձեալ քաղաքը 360 մզկիթ, բաղնիքներ, կարաւանաց իջևաններ և 60 դպրոց, որոց մէջ կ'ըսեն թէ բիւր մի աշակերտք կը սորվին: Այս երկու-

քէն զատ կայ ուրիշ հնագոյն քաղաք մ'ալ Պալխ անուն, ուսկից առաջ եկած կը համարուի Պահլաւունեաց անունը: Այս քաղաքը Ջրադաշտայ վարդապետարան ու կրակի պաշտաման առաջին ասպնջական տեղին և պաշտօնարանն համարուած է:

Ասոնք են ահաւասիկ Պուխարայի պարծանքները. իսկ միւս չորս աշխարհներն՝ չունին յիշատակաց արժանաւոր բան. միայն Խիվա վերջերս Ռուսիոյ հետ ըրած յամառեալ պատերազմներովն առ ինքն դարձուց բոլոր աշխարհիս մտադրութիւնը, գրաւելով ՚ի պատմութեան իր էջն:

Խիվա որ կոչի ևս Խարէզմ, սահման ունի ՚ի հիւսիսոյ զԽըրղըզ ու զԱրալ, և ՚ի հարաւոյ զԱֆղանստան, և ոռոգեալ է յՈքսոս գետոյ ուստի և բարեբեր: Խիվա որ համանուն տէրութեան գլխաւոր քաղաքն է՝ ունի 12,000 բնակիչ, գեղեցիկ պարտէզներ և բազմաթիւ մրգկիթներ: Խիվացիքն ախանձայոյզ մահմետականք են, ուստի և ռիսերիմ թըշնամիք Պարսից, ՚ի պատճառս մէջերնին եղած կրօնական տարբերութեանց: Խիվացիք շատ յետամնաց են յարուեստս, վայրենի կեանք կ'անցունեն, բայց ճարտար են դաշտերը ոռոգելու մէջ. կանայք կը հիւսեն շալ և մետաքսէ ու բամբակէ այլ և այլ ըզգեստներ, զորոնք ՚ի վաճառ կը հանեն զրկելով կարաւանաց ձեռքով ՚ի միջավայրս Ասիոյ: Խիվացիք միշտ ատելի եղած են իրենց չըջաբնակ ժողովրդոց, աւարառու և աւազակաբարոյ կենաց համար: Եւ որովհետև յելուզակաբար բռնելով Ռուսները ՚ի գերութիւն կը վարէին, անոր համար ասիկա պատճառ մ'առած է Ռուսիա արշաւելու նոյն երկրին վրայ սկսեալ յամէ 1839. և կ'երևայ թէ ինչպէս նոյն ատենէն սկսեալ Բեդրոպուրկի խորհրդարանը հարկ կ'ըզգար ամբարտակ կանգնելու ընդդէմ Անգղիոյ՝ որ օր օրուան վրայ կը տարածէր իր իշխանութիւնը միջին Ասիոյ մէջ: Բայց ձախող դնաց արշաւանքը. և Օրէմպուրկի կառավարիչն

զօրապետն Բերովսքի որ առաջնորդ կարգեալ էր նոյն արշաւանաց, մինչև Եէմպա գետոյն ափունքը հասնելէն ետքը՝ ստիպուեցաւ ետ դառնալ, ինչու որ այն ընդարձակածաւալ անապատից մէջ ուսկից ստիպեալ էր անցնելու իր բանակը, մեծամեծ ու անյաղթելի արգելներ ընդ առաջ ելան։ Արդէն այսպիսի փորձ Մեծն Պետրոս ալ ըրեր էր յամին 1717 և անյաջող գնացեր։

Թէպէտ անյաջող գնացին 1717 և 1839 ամաց փորձն ու արշաւանքներն, բայց Ռուսիա չյուսահատեցաւ, այլ նոր փորձ մ'ալ փորձեց տարւոյս սկիզբը մեծագոյն պատրաստութեամբ և յաջողեցաւ, զոր այսպէս կը նկարագրէ Բեդրոպուրկի Կոյու անուն լրագիրը.

« Ռուսական բանակը նորանոր փառք պայծառացաւ. և իրաւունք ունի ըսելու առանց անապարծութեան, թէ ասոր նման փառք չի գտնուիր 'ի քսան և երկու դարուց հետէ այս կողմանց պատերազմի տարեգրաց մէջ։ Ալեքսանդր Մակեդոնացւոյն օրէն 'ի վեր որ հասուց իր աշխարհակալական պատերազմներն մինչև այս կողմերս՝ որք կոչին այսօր անապատք թիւրքմենաց, ընդունայն տեղ կը փնտռեմք այսպիսի դժուարին միանգամայն և յաջող արշաւանք, զոր լմնցած կրնամք համարիլ Խիվայի առամարը։

« Երկու հարիւր փարսախ տեղ կըտրեց վէրէվքին զօրապետն՝ Օրէմպուրկէն մեկնած զօրաց խմբովն։ Չորս ամիս քալեց նախ թանձր ձեան և ապա հրատուր աւաղոյ վրայ։ Թիւրքաստանէն գնացող զօրաց խումբն իրաւ է որ աւելի համառօտ ճամբայ կտրեց, բայց ստիպուեցաւ անապատներէ անցնիլ, ուսկից հազիւ երեք պզտի կարաւաններ կ'անցնին, որուն դեռ և մէկ մասն անձանօթ է։ Չօրաց այն երկու խումբքն որոց աղետիցը բաժանակից եղեր էին և կայսերական ընտանեացմէ երկու անձինք, պարտաւորեցան գետէ մ'անցնիլ, որուն վրայէն անցնիլն նոյն իսկ Եւրոպիոյ մէջ զօրաւոր արգել մը համարուած է, ուր մեծ բազմութիւն կա.

մըրջաց և անցից ուրիշ միջոցներ կան, բայց Ասիոյ մէջ կրնայ համարուիլ անպարտելի պատնէշ։ Մէկ քանի քաղաքք յարձակմամբ առնուեցան։

« Ամբողջ իշխանութիւն մը որուն հասնելու համար երեք ամիս հարկ եղաւ քալել, երեք շարթուան մէջ նուաճեցաւ։ Թշնամին փորձեց դէմ կենալ. թէպէտ թուով քան զմեզ աւելի էր, և այս առաւելութիւնն ալ ունէր որ կը ճանչնար երկիրը ու կլիմային վարժ էր, բայց այնու հանդերձ չի յաջողեցաւ։ 1873 ամին փառաւոր արշաւանաց պայծառութիւնն մոռացնել կուտայ 1717 և 1839 ամաց անյաջող արշաւանքներն, և մեծարել կու տայ զմեզ առաջի ասիաբնակ ժողովրդոց։ Գաղղիացւոց պատերազմներն յեզիպտոս և յԱսորիս, և անգղիական արշաւանքն յԱպիսսինիա, ունենալով հանդերձ իրենց արժանաւոր փառքն, երկրորդական գործ կը համարուին առաջի ռուսական արշաւանաց, այն ինչ 'ի գլուխ տարեալ։ »

Բայց ինչ է արդեօք Ռուսիոյ վախճանն որ կրկին և կրկին անգամ այնպիսի դժուարին և տաժանելի արշաւանաց ձեռք կը զարնէ. միթէ ունի կարօտութիւն տարածելու իր իշխանութեան սահմանը։ Համատեղացի Ռուս պաշտօնական ուրիշ լրագիր մը ուղելով մեր այս հարցմանցը պատասխանել, Ռուսիոյ ունեցած նպատակացը անհրաժեշտ կարևոր չի համարիր նոյն երկրին Ռուսիոյ կայսրութեան հետ միանալը. և բացարձակապէս կը մերժէ այն գաղափարն իբր թէ Ռուսիա կ'ուզէ ուրիշ աշխարհակալութիւններ ընել Ասիոյ մէջ, և այսպէս կ'ըսէ.

« Եւ որովհետեւ մեծատարած ընդարձակութեամբ կը տարածուի Ռուսիա 'ի մէջ Ասիոյ և Եւրոպիոյ, անոր համար կարևոր չա՛հ մը չունենար միացնելով Խիվան իր երկրին հետ։

« Այդ երկրին կարօտ չէ Ռուսիա. միայն իրեն փափաքն այն է, որ ձգէ զնա քաղաքական ու վաճառականական կենաց հորիզոնին վրայ. և կոր.

ծանէ այն ճիւղին՝ որոյ վերայ կը դնեն յոյսերնին Ռուսիոյ նիզակակից Ասիոյ կենդրոնաբնակ ժողովուրդները:

«Այս նպատակին դիւրաւ կը հասնի՝ եթէ այդ երկրին մէկ մասը իր երկրին հետ միացնելու ըլլայ, որով պզտիկ երկրով կախումն ունենայ ի Ռուսիոյ: Եւ այս կախումը անհրաժեշտ կարևոր է ապագայ պատերազմաց առջին առնելու համար. և ուրիշ կողմանէ տարօրինակ բան մը կ'ըլլայ պահանջելն՝ որ Ռուսիա այս արշաւանաց մեծամեծ զորհերն ձրի ընէ: Ռուսիոյ խիվայի նկատմամբ ունեցած շահն այնպէս մեծ է, որ եթէ որոշած է միանգամ ձեռք բերել զայն՝ չի կրնար կէս ճամբէն ետ դառնալ:

«Բայց անոնք որ կը համարին թէ Ռուսիա միտք ունի արշաւել ի վերայ Պարսից կամ Անգղիոյ Հնդկաստանին մէջ ունեցած երկիրներուն վրայ, մեծապէս կը սխալին: Անմարթ է առանց անկանելոյ ի վրիպանս, համարել ըզՌուսիա միայն իբրեւ աշխարհակալ տէրութիւն: Ամեն ողջամիտ մարդ կըրնայ ըմբռնել որ կայսրութեան կարի մեծատարած ընդարձակութիւնն առանց համապատասխանող ժողովրդեան, աւելի փնասակար է քան թէ օգտակար: Խիվայի արշաւանքը որչափ ալ գործունէութեամբ ի զլուխ տարուեցաւ, ուրիշ բան չէ բայց եթէ պաշտպանողական արշաւանք մը, պաշտպանելու մեր շահը կենդրոնական Ասիոյ մէջ, և վերջ տալու մեր նոյն կողմանց անվերջանալի պատերազմացը»:

Այս կերպով մեկնեցին ահաւասիկ Ռուսիոյ լրագիրք ռուսական տէրութեան վերջին արշաւանքը ի խիվա: Բայց Անգղիոյ լրագիրք մէկէն բարձրացուցին ձայներնին, և խորհուրդ կու տային որ խիվայի արշաւանաց առջին առնըցուի, և արգել մը կանգնուի Ռուսիոյ աշխարհակալութեանց դէմ: Կ'ըսէին թէ Ռուսաց խիվայի տիրելն բոլոր զթուրքաստան նուաճել ըսել է ու տէր ըլլալ Ռբսոսի ընթացիցը: Թէպէտ Ռուսիա մեկնութիւն կու տայ ըրածին՝

ըսելով թէ կարգի դնելու համար է բարբարոս ժողովուրդները, բայց անցեալ արշաւանաց ու տիրապետութեանց ատեն ևս նոյն պատճառանքն կը պատճառէր. և եթէ յաջողի այս անգամ, կրնայ մէկը ապահովել զմեզ թէ կանկ պիտի առնուի ի խիվա, և պիտի չի յառաջէ դէպ ի անգղիական Հընդկաստան, սպառնալով ուղղակի ընդդէմ ֆապուլի:

Իսկզբան թէ և անգղիական լրագիրք մեծ ըմբռնելով վտանգը այս կերպ սկսան խօսիլ, բայց ապա մխիթարելով զիրենք՝ Թայմզ լրագրոյն հետ ըսին. վտանգը կարծուածին չափ մեծ չէ. Ռուսիա չուզեր պատերազմ բանալ Անգղիոյ հետ. ձեռնարկութիւնը յաջողի պիտի արդեօք. Ռուսիա արդէն կրկին անգամ փորձեց արշաւել խիվայի վրայ, բայց չի կրնալով պաշար հասցընել, կորսնցուց զօրքերը, ձիերը և ուղտերը. նոյնը պիտի պատահի անշուշտ այս անգամ ալ: Եւ եթէ յաջողի իսկ, ինչ որ ըրաւ Անգղիա Ապիսսինիոյ, ինքն ալ նոյնը պիտի ստիպուի ընել. այն է չուտով թողուլ երկիրը ու հեռանալ: Եւ եթէ ուրիշ կերպ պատահի, Անգղիա պիտի խօսի և պիտի լսեցնէ ձայնը. և վերջապէս սահման պիտի գծուի երկու տէրութեանց երկիրներուն մէջ, և գործը յօգուտ Անգղիոյ պիտի վերջանայ: Բայց երբ լսեցին Անգղիացիք թէ այս անգամ Ռուսիոյ պատրաստութիւններն շատ աւելի մեծ են քան ինչ որ ուրիշ անգամ, և թէ բռնած են Արալ ծովուն եզերքը, ու շոգեշարժ նաւերով կրնան առատ պաշար հասցընել զխիվան պաշարող ռուսական բանակին, այն ատեն Թայմզ դարձեալ բարձրացուց ձայնը ու ըսաւ. Անգղիա շատ աւելի զօրաւոր է քան զՌուսիա ի Հնդկաստան. անգղիական սահմանը գետով ու լեռներով պատած ըլլալով, անպարտելի պատնէշ մ'է ընդդէմ ո՞ր և է թշնամւոյ: Անգղիացիք աւելի միջոց ունին պաշար հասցնելու քան զՌուսս, և Անգղիա վստահ է իր զինուոր վրայ պատերազմելու Ռուսիոյ

հետ: Կարող է ապստամբեցնել բարբարոս ժողովուրդները, և միացնել իր դրօշուն տակ. վերջապէս՝ Եւրոպիոյ մէջ Անգղիացիք խաղաղասէր համարուած են, բայց Ասիոյ մէջ բոլորովին տարբեր են. պատերազմական են, պատերազմական առաւել քան զՌուսս, և զայս իրենք ալ գիտեն:

Այնպէս տագնապածայն աղաղակեց մամուլն, որ անգղիական խորհրդարանն իսկ խռովեցաւ: Անոր համար Լորտ Կրանվիլ փութաց մէկէն յայտագիր մը ուղղել 'ի Բեդֆորդուրկ և մեկնութիւն ուղել գործոյն: Ռուսիա փութաց մէկէն փոխանակ պատասխանող զկոմսն Շուվալով Լոնտոն ղրկել, և այս երեւելի անձին ընտրութիւնը գործոյն աւելի մեծ կարևորութիւն կու տար: Կոմսն Շուվալով որ գլուխ է ոստիկանաց քաղաքի և առաջնորդ ոստիկանութեան, մասնաւոր կերպով բարեկամ և մտերիմ խորհրդակից համարուած է Ալեքսանդր Կայսեր: Սա գնաց 'ի Լոնտոն, կեցաւ հոն, տեսաւորեցաւ ընդ անգղիական պաշտօնեայս և ապա մեկնեցաւ: Թէպէտ նոյն ատեն պատգամաւորութեան արդիւնքը դուրս չեւաւ, բայց իմացուեցաւ ապա թէ Շուվալով Կոմսն համոզած ըլլայ զԱնգղիա թէ Ռուսիոյ ընելիք արշաւանաց մէջ Անգղիոյ ամենեւին վտանգ չկայ, ոչ մերձաւորապէս և ոչ հեռաւորապէս. և թէ Հնդկաստանի առաջին վիճակն անարատ պիտի պահուի: Ռուսիա այսպէս զԱնգղիա հանդարտեցնելէն ետքը անարգել իր արշաւանաց գործոյն ձեռք զարկաւ և աւարտեց յաջողութեամբ:

Ուրեմն այսպէս թէպէտ առ ժամս վտանգ չկայ, և հասած չէ Ասիոյ միջավայրը Անգղիոյ և Ռուսիոյ զինուոր իրարու հանդիպելու վայրկեանը, բայց որովհետեւ մենք վտանգը շատ հաւանական և սպառնական կը տեսնեմք, անոր համար գծեմք աստանօր երկու նախանձընդդէմ տէրութեանց սահմանները:

Անգղիական երկիրները կը սահմանեն 'ի հիւսիսոյ լերինք Աֆղանստանի.

Փէշաուր քաղաքը Անգղիացւոց ամենէն յառաջագէմ կէտն է: Իրենց սահմանէն անդին հիւսիսային արեւմտակողմը երկիր մը կը տարածուի զոր գրեթէ չէզոքացուցած են, այն է Աֆղանստան, որ 60 միլիոն եկտար տարածոց ունի, ուստի մեծ քան զԳաղղիա: Պաշտօնապէս այս երկրին կախումը 'ի Պարսից է, բայց Անգղիացիք կամաց կամաց հանելով Պարսից իշխանութեան տակէն, կը կարծեն այսօր թէ իրենց իշխանութեան տակ է: Աֆղանստանի չէզոքութիւնը Անգղիոյ համար մեծ կարևորութիւն ունի. վասն զի Հնդկաստանի վաճառականութեան երկու ճամբաներն կը հատանեն զԱֆղանստան, ասոնց մին է Կասպից ճանապարհը, որ կը մեկնի համանուն ծովէն, Հերաթէն որ Աֆղանստանի քաղաք մ'է 50,000 բնակչօք, և կոչի Առաջին քանաւի Հնդկաց: Երկրորդ քանաւիին է Քապուլն, որ է ուրիշ քաղաք Աֆղանստանի:

Աֆղանստանէն անդին արեւմտակողմը կայ Պարսկաստան. որոյ վերայ ապահով են Անգղիացիք թէ պիտի պահէ իր անկախութիւնն: Իսկ Աֆղանստանի հիւսիսակողմը կը տարածուի ուրիշ ընդարձակ երկիր մը, Թուրքաստան, որուն անունը վերը յիշատակեցինք, խեղճ և վատառողջ երկիր, բնակեալ յաւարառու և 'ի բարբարոս ժողովրդոց. որոյ վերայ գաղղիացի ճանապարհորդ մը այս նկարագրութիւնս կ'ընէ.

« Ասոնք, կ'ըսէ, տխուր դաշտավայրներ են, որոց աղուտ աւազներն, կարմրագոյն կաւերն, դեղին խոտերն, տըկար կաղանչաններն (euphorbe) և արենագոյն օշնաններն (salicorne) կը բախեն հողմք: Կը շնչէ հողմը մեծատարած ծովալճին կնիւնոց և եղեգանց մէջ, թէ որ մարախաց բանակն ապականած չըլլայ դիւրաթեք ծառերն մինչև իրենց ցօղունը. Թուրքաստանի ամառը այրեցական է, իսկ ձմեռը կարի ցուրտ. օդը կարգէ դուրս չոր, վտակաց ափունքն միայն բարեբեր, իսկ անկէ դուրս բոլոր ամայութիւն...: Արալ ծովէն մին.

չև Ուրալ գետ ուրիշ ծառ չեմք տեսներ, բայց եթէ կաղամախ, և հեռաւորութիւնն է 500 քիլոմետր:

« Թուրքաստան սահմանակից է Ռուսիոյ: Ռուսիա արդէն 'ի վաղուց հետէ կը տարածուի այս ընդարձակ երկրին վրայ. եկած է հոն ապահովելու իր վաճառականութիւնը և սանձելու անսանձ ժողովուրդները: Իրեն իշխանութեան տակ կ'առնու զանոնք, և կը հաստատէ զինուորական գաղթականութիւններ: Յամին 1867 նուաճեց զԽոջանտ որ Թուրքաստանի արևմտակողմը կ'իյնայ. 1868ն՝ յառաջեց մինչև 'ի Սմըրղանտ, և գրաւեց զՊուխարա: Այսպէս կը մօտենայ ոտն առ ոտն անգղիական երկիրներուն: Սմըրղանտէն Պալխի և Քապուլի ուղղութեամբ Ռուսք 1000 քիլոմետր տեղ հեռու կը գրտնուին փէշաուրէն, որ Անգղիացւոց յառաջացեալ կէտն է »:

Բայց Անգղիոյ երկիւղը միայն այն չէր որ Ռուսիոյ մերձաւորութիւնը կըրնար վտանգաւոր ըլլալ իրեն: Կը վախէ դարձեալ որ չըլլայ Ռուսիա պաշտպանութիւն ընէ Անգղիոյ լուծէն ազատել ուզող ժողովրդոց, կամաց կամաց ապրտամբեցընէ զՀնդկա և Թուրքաստանի բարբարոս ժողովուրդներն: Եւ ասիկա արդարացի երկիւղ մ'է. եթէ պատերազմ ծագելու ըլլայ, Ռուսիա ամենայն հնարք պիտի 'ի գործ դնէ չկորուսանելու զայն: Ռուսիա քան զԱնգղիա աւելի փոյթ կը ցուցնէ տիրելու ասիական ժողովրդոց վրայ:

Ռուսիա Պոնաբարդի մտածածը 'ի գործ դնէ. այն է անգղիական զօրութիւնն 'ի Հնդկաստան 'ի փնաս իրեն գործածել: Տագնապաժամը կրնայ դեռ ևս երկարիլ. բայց պիտի ծագի պատերազմը կանուխ կամ անագան: Եւրոպա պէտք էր վերջ տալ այս խնդրոյն Արևելեան խնդրոյն հետ. և չընելով՝ ահաւասիկ կը սաստկանայ և ասիական խնդիր մը կը դառնայ:

Անիմանալի բան մ'էր, որ մինչ անգղիացի մեծ բնագէտ մը կը մեկնէր ի մաստնոց այն համբաւաւոր հայեցողու-

թիւնն՝ Կռիշ վասն Էռսթեան, կար Անգղիոյ մէջ քաղաքավարչական դրարոց մը որ սկիզբ կը դնէր իրեն Էռսթեան առանց կռուոյ: Բայց մենք կ'ըսեմք որ եթէ Անգղիա կ'ուզէ յոտին կալ, պէտք է որ կռուի. և որովհետև Ռուսիա է որ կամաց կամաց պիտի ծանրանայ Եւրոպիոյ վրայ, և պիտի բռնադատէ զԱնգղիա 'ի կռիւ, անոր համար կռիւն ընդհանուր եւրոպական պիտի ըլլայ: Այս այսպէս պիտի ըլլայ, վասն զի սպառնական է, վասն զի պատմական ճշմարտութիւն մ'է, ամեն ժամանակի գործ է, և դպրոցական հայեցողութիւնք չեն զօրեր առաջի պատմութեան:

ՊՐԷՋԻԼ

ԵՒ

ԿԱՅՍՐՆ ՈՒ ԿԱՅՍՐՈՒՀԻՆ ՊՐԷՋԻԼԻ

Հարաւային Ամերիկոյ այն ընդարձակածաւալ աշխարհն, որ յարեւելից ունի սահման զԱտլանտեան Ովկիանոս, 'ի հարաւոյ զՈւրուկուայ, յարեւմտից զՌիոյ Բլադայ, զԲարակուայ, զՊոլիվիա, զԲերու, Հասարակածի Տէրութիւններն և զնոր Կրանադա, իսկ 'ի հիւսիսոյ զԿուայանա և զվենեցհուելա, մեծ կայսրութիւն մը կը ձևացնէ, ուսկից հին տեղաբնակ ժողովուրդներն զրեթէ բոլորովին անհետացած են, թէպէտ ըստ ասելոյ ոմանց կան տակաւին մէկ քանի սակաւաթիւ ցեղեր: Կը հատանեն այս աշխարհը այլ և այլ ուղղութեամբ լեռանց զանազան շղթաներ, որոց մէջ կենդրոնական շղթան որ կոչի Լա Սէրրա Մանդիգուէյրա, ամեն լեռներէ աւելի բարձր կէտեր կ'ընծայէ, ինչպէս զՊուգուիրա որ 7,000 ոտք բարձրութիւն ունի, և զԲիդոյ տոս Օրկաոս որ մինչև 7,300 ոտք բարձրութեան կը հասնի, և կը ձգի դէպ հիւսիս: — Կ'ոռոգանեն դարձեալ երկրորդ բազում և մեծամեծ գետեր, որոց ամենքն ալ Ատլանտեան Ովկիանոս կը